

**KÜLTÜREL PEYZAJLARIN KORUNMASI BAĞLAMINDA BİYOKÜLTÜREL HAFIZANIN
ROLÜNÜN ARAŞTIRILMASI**

**(INVESTIGATING THE ROLE OF BIOCULTURAL MEMORY IN THE CONTEXT OF
PRESERVING CULTURAL LANDSCAPES)**

Hatice BÜYÜKKÖZ ^{1*}

¹Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü Şehir ve Bölge Planlama Anabilim Dalı, Ankara/Türkiye,
htcbykgz@hotmail.com, ORCID:0000-0002-0642-8396

Doi: <https://doi.org/10.53463/splandes.20250402>

Corresponding Author/İletişim yazarı: Hatice BÜYÜKKÖZ

E-mail: htcbykgz@gmail.com

ÖZET

Biyokültürel değerler, kültürel peyzajların geçmişindeki sosyo-ekolojik etkileşimlerin günümüzde anlaşılmasında kritik rol oynarlar ve bu nedenle daha fazla araştırılmaya ihtiyaç duyarlar. Bu çalışma biyokültürel değerlerin, yerli halk ve geleneksel bilgi ile yönetilen bir peyzajda korunacağı; tersi durumda bozulacağı kabulüne dayanmaktadır. Çalışma ile Çerkes halkının geleneksel bilgilerine dayalı olarak dağ ormanlarında ıslah çalışmalarıyla oluşturdukları bir kültürel peyzajın, savaş koşulları sebebiyle bağlı olduğu topluluk yönetiminden koparak bozulma sürecine girmesini ve son dönemlerde yeniden canlandırılma sürecini ele almaktadır. Çalışma ile, Biyokültürel Çeşitlilik, Biyokültürel Miras, Kültürel Kopuş ve Biyokültürel Hafıza kavramları üzerinden 'Çerkes Orman bahçeleri' örneğine yönelik bir değerlendirme sunulmaktadır. Literatür taramasına dayalı yürütülen bu çalışma, bir eylem reçetesinden ziyade kültürel peyzajların korunmayı hak eden bazı değerlerini yaşatmak için; söz konusu kavramlar üzerinde düşünmeye davet edilmek ve akademik bilgiye katkı sağlamak amacıyla düşünülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Kültürel Peyzaj, Biyokültürel Çeşitlilik, Biyokültürel Miras, Biyokültürel Hafıza, Çerkes Orman Bahçeleri.

ABSTRACT

Biocultural values play a critical role in understanding the socio-ecological interactions in the past of cultural landscapes and therefore warrant further research. This study is based on the assumption that biocultural values are preserved in a landscape managed by indigenous people and traditional knowledge, whereas otherwise they will deteriorate. This study examines the deterioration of a cultural landscape created by the Circassian people through reclamation efforts in mountain forests based on their traditional knowledge, which was severed from its community management due to wartime conditions, and its recent revitalization. The study presents an assessment of the example of Circassian Forest Gardens, using the concepts of Biocultural Diversity, Biocultural Heritage, Cultural Disengagement, and Biocultural Memory. This study, based on a literature review, is intended as an invitation to think about the concepts in question and a contribution to academic knowledge, in order to preserve some values of cultural landscapes that deserve to be protected, rather than a prescription for action.

Keywords: Cultural Landscape, Biocultural Diversity, Biocultural Heritage, Biocultural Memory, Circassian Forest Gardens.

1. GİRİŞ

Peyzaj, insan-çevre ilişkilerine dayanmaktadır. Bu ilişkilerde insan, hayatta kalabilmek adına sürekli olarak çevreyi düzenlemekte ve değiştirmektedir. Kültürel peyzaj kavramının temelini oluşturan Sauer (1925)'e göre, uygulamayı yapan esas etmen kültür; uygulamanın yapıldığı yer doğal peyzaj, kültürel peyzaj ise sonuçtur (Kayserili, 2010). Peyzajı kültürel bir yaklaşım ile ele alan bu tanımlama, peyzajı sırf fiziksel olarak ve 'vahşi doğa' kavramı ile açıklayan eski yaklaşımlardan uzak ve daha gelişmiştir. Çünkü 'vahşi doğa' olarak ifade edilen doğal peyzaj, insanın amaç ve ideallerine göre evcilleştirilerek kültürel boyut kazanmıştır (Kerkstra, 2004). İnsanın doğayı evcilleştirmesi; yerel toplulukların bilgi birikimleri, kültür ve inanç sistemleri aracılığı ile biyolojik sistemleri ıslahına dayanmakta ve 'biyokültürel' süreçleri yansıtmaktadır.

Antik çağda insanlar yabani bitkileri evcilleştirerek kendilerine faydalı olacak şekilde kullanmaya başlamıştır. Evcilleştirme, tarımsal devrimden daha önce başlamıştır ve insanların biyolojik ortama müdahalelerini yansıtan, kültürel bir süreçtir. Bu süreçte, insanların tür seçimleri kültür özellikleri ile bağlantılı olmuştur (Carey, 2023).

Dünyada çok çeşitli yerel toplulukların varlığı doğa ile etkileşimlerinde çeşitliliklere yol açar. Farklı etkileşimler biyokültürel olarak yansıtan çeşitli peyzajların doğmasına sebep olmaktadır. Yerel topluluklar geleneksel bilgileri aracılığı ile peyzajı dönüştürmektedir. Bu süreçte bilginin nesillere aktarımı, biyokültürel mirasın önemli bir parçası olarak görülen- 'yerel dil' aracılığı ile gerçekleşmektedir (Maffi, 2014). Yapılan bazı araştırmalar; farklı dil ve kültürlerin farklı bitki türleri oluşturduğunu ve koruduğunu savunmaktadır. Geleneksel bilgi ile şekillenen peyzajlar, insan etkisiyle oluşan biyoçeşitliliğin korunmasına ve yerel toplulukların yaşam kalitesine katkıda bulunur (Parrotta & Agnoletti, 2007).

Rackham, (1986) İngiltere örneğinde eski bir ormanın geleneksel yönetildiği ve ekonomik değeri olduğu sürece hayatta kalabileceğini savunmuştur. Bunlardan biri veya ikisi kaybedilirse alan kaybolacak ve arazi kullanımı başka bir işleve dönüştürülecektir. Aynı mantık, geleneksel olarak yönetilen diğer peyzajlar için de geçerlidir ve sosyal ve kültürel değerler ile bir bütün olarak düşünülmelidir (Rotherham, 2013).

Doğanın korunmasına yönelik gelenekler, birçok yerel toplulukta yaşam biçimi olarak benimsenmiştir. Ancak, benimsenen bu yaşam biçimleri arazi haklarının kaybı, dillerin aşınması, asimilasyonlar gibi birçok nedenden dolayı kesintiye uğrayabilmektedir. Bu gibi durumlar hikayelerin ve kültürün odak noktası olan toprakların kaybına, kimlik ve anlayışın kaybına sosyal örgütlenmede değişikliklere ve bazen çatışmalara yol açmaktadır (Pretty, 2009). Bu bir çeşit 'kültürel kopuş' anlamına gelmektedir (Rotherham, 2013) ve 'biyokültürel hafıza' aracılığı ile aşılabılır. Tarihsel ilişkilerin günümüze uzantısını sağlayan biyokültürel hafıza (Toledo & Barrera-Bassols, 2008), geçmiş deneyimlerin anlaşılmasını sağlayarak gelecekteki peyzaj yönetimine katkı sağlayabilir.

Bu çalışma ile ele alınan 'Çerkes Orman Bahçeleri', Adilge halkının geleneksel bilgi ve uygulamalarına dayalı olarak dağ ormanlarında, aşılama teknikleri ile oluşturdukları meyve bahçelerini kapsayan bir kültürel peyzajın, savaş koşulları sebebiyle bağlı olduğu topluluk-Çerkes halkı- yönetiminden kopmasını ve bozulmasını yansıtmaktadır.

19. yüzyılda Osmanlı-Rus Savaşları sonucunda; Çerkes halkının savaş koşullarına bağlı olarak Kuzey Kafkasya'dan zorunlu göçleri, doğal miras alanları üzerindeki koruma ve geliştirme güçlerini kaybetmelerine neden olmuştur. Doğal miras kapsamındaki kutsal ormanlar, korular, bahçeler ve özel tarım sisteminin bulunduğu alanlar büyük ölçüde yok olmuştur. Yazılı bir dilin bulunmaması yüzyıllardır süregelen deneyimlerin kaybına yol açmıştır (Akça, 2023).

Bu makalede, "biyolojik kültürel miras" terimi, miras olarak kabul edilen biyolojik kültürel izleri, anıları, anlatıları ve geçmişteki değerleri ifade etmektedir. Literatür araştırmasına dayalı olarak yürütülen bu çalışma, Çerkes Orman Bahçeleri'ni, 'biyokültürel çeşitlilik', 'biyokültürel miras', 'kültürel kopuş' ve 'biyokültürel hafıza' kavramları üzerinden ele almaktadır. Bu kadim bahçelerde zorunlu göçlere bağlı olarak ortaya çıkan yönetsel boşluklar ve bozulma süreçleri, bahçelerin günümüze kadar ulaşan miras özellikleri ve bu değerleri yeniden canlandırmaya dönük sınırları aşan son dönem çabalar dikkate alındığında; Çerkes Orman Bahçeleri'nin belirtilen kavramlar ile açıklanmaya uygun olduğunu düşündürmektedir. Bu çalışma Çerkes Orman Bahçeleri'nin yeniden canlandırılması açısından biyokültürel hafızanın verimliliği araştırılmakta, bu kapsamda belirli sorulara cevap aranmaktadır:

-Zorunlu göçler sebebiyle terk edilen Çerkes Orman Bahçelerinin bozulma süreci nasıl bir sorun olarak ele alınabilir?

-Bozulma sürecindeki Çerkes Orman Bahçelerinin yeniden canlandırılması ve geçmişteki değerlerini gün yüzüne çıkartmanın yolları neler olabilir?

-Biyokültürel Hafıza biyokültürel değerlerin korunması ve yaşatılmasında verimli bir yol mudur? geleceğe nasıl bir katkı sağlar?

Çalışma sonuçları, biyokültürel hafızanın belirli yollarla güçlenerek, kültürel peyzajların yeniden canlandırılması bağlamında verimli bir yol olabileceğini göstermiştir. Böylece benzer sebeplere bağlı olarak bozulma yaşayan peyzajlar için de örnek olması hedeflenmiştir.

2. KAVRAMSAL TEMELLER

2.1. Biyokültürel Çeşitlilik

Biyokültürel çeşitlilik kavramı, (1988) yılında Belém Deklarasyonu Birinci Uluslararası Etnobiyoloji Kongresi'nde, "biyolojik ve kültürel çeşitlilik arasındaki ayrılmaz bağlantıyı" yakalamak için kullanılmıştır. Kongrede, doğanın ve kültürün küresel çeşitliliğindeki düşüşü durdurmak için, dünyanın farklı bölgelerinden yerli ve geleneksel halklar¹, bilim insanları ve çevrecilerle bir araya gelmiştir. Temel konular, bu halkların doğal kaynakları nasıl algıladığı, kullandığı ve yönettiği idi. Toplulukların ve geleneksel bilgilerinin korunmasını ve güçlendirilmesini desteklemek için programlar geliştirilmesi hedeflenmişti. Kongrede Possey (1988), Amazon gibi dünyanın bazı önemli bölgelerinde, biyolojik çeşitliliğin yalnızca yerli halkların bilgileri, becerileri ve doğayla bir denge içinde yaşamaya dair uzun tarihli deneyimleri sayesinde korunabileceğini savunmuştur. Bu kongrede biyolojik ve kültürel çeşitlilik birbiri ile bağlantılı, hatta birbirinin oluşumunda etkili kavramlar olarak sunulmuştur (Beinart, 2014).

Biyokültürel çeşitlilik, doğada ve kültürdeki yaşamın birbirine bağlı çeşitliliğidir. Bu çeşitlilik, doğa ve kültürde yaşamın yaratıcı gücü ile potansiyelinin çok yönlü ifadesi, gezegendeki yaşam için canlılık ve dayanıklılığın kaynağı olup 'gerçek' yaşam ağını yansıtmaktadır (Mafi, 2014).

Biyolojik çeşitlilik ve kültürel çeşitlilik, çevre ve toplum sürdürülebilirliğini tartışmak için uluslararası alanda kabul gören ve her ikisi de bir bütün olarak düşünülmesi gereken kavramlardır. Nitekim, Biyolojik çeşitliliğin korunması; kültürel çeşitliliği takdir etme ve koruma çabasıyla mümkündür (Pretty, 2009). İnsan faaliyetleri ile biyolojik çeşitlilik arasındaki etkileşimler ve bunların peyzaj ölçeğindeki ifadeleri, biyokültürel özellikleri yansıtmaktadır. Biyokültürel peyzaj terimi, insanların

doğal kaynakları kullanmadan var olamayacağı için doğal ve insan sistemlerinin bir arada var olduğu bir alanı ifade etmektedir (Hong vd., 2014).

Mevcut türlerin korunması kadar azalan türlerin konuşulması da biyoçeşitliliği koruyan bir yaklaşımdır. Bu bağlamda Ulman ve Pauly (2020) türlerin azalışına ilişkin araştırmasında bir saptamada bulunmuştur. Buna göre; türlerde yaşanan kayıpların konuşulmaması ve eski bilgilerin genç nesillerle paylaşılmaması zamanla hem bilginin hem de türlerin kaybına neden olmaktadır. Bilginin zamanla kaybolması durumunda, mevcut ekosistem eskiden beri aynıymış gibi algılanır. Değişim olgusu ve nedenleri konuşulmadığında unutilan bilgileri ortaya çıkartan kültürel pratikler de anlamsızlaşır ve unutulur (Aksoy, 2024).

2.2.Biyokültürel Miras, Kültürel Kopuş, Biyokültürel Hafıza

İnsanın doğa üzerindeki izleri olarak tanımlanan Biyokültürel miras, birçok yerli halkın ve yerel topluluğun bütüncül yaklaşımını yansıtır. Bu bütüncül ve kolektif kavramsal yaklaşım, bilgiyi de 'miras' olarak kabul ederek, onun koruyucu ve kuşaklar arası karakterini yansıtır. Korunan ve kuşaklar arası taşınan uygulamalar, aynı zamanda biyokültürel çeşitliliğin korunmasına da katkı sağlamaktadır (Harmon, 2008).

"Biyokültürel miras" insanlar ve doğa arasındaki uzun tarihsel karşılıklı ilişkilerin günümüzdeki ifadesidir. Türlerin, dillerin, evcilleştirilmiş organizmaların ve özellikle yerli ve yerel halkların topraklarının coğrafi analizi yolu ile ortaya çıkar (Toledo & Barrera-Bassols, 2008). Bazıları çok değerli kabul edilirken; bazıları da tanınmadıkları/ bozuldukları/ ilgi çekici olmadıkları veya çirkin olarak değerlendirildikleri için değersiz kabul edilmektedir. Biyokültürel miras, peyzajın yalnızca somut özelliklerinde değil, anılar ve yaşam pratikleri gibi soyut özelliklerinde de kendini gösteren bir olgudur (Lindholm & Ekblom, 2019) ve aktarımı anılar, anlatılar yolu ile oluşturulan bir 'peyzaj hafızası' ile sağlanır. Bu noktada biyokültürel hafıza bize geçmişin asla bugünden ayrı olmadığını hatırlatır (Toledo vd., 2019). Biyokültürel hafıza, bir halkın kimliğinin temelini oluşturan ve nesilden nesile aktarılan bilgi, uygulama ve inançlar bütünü ifade etmektedir (Franco, 2022).

Ekblom vd. (2018), mevcut peyzajların, geçmiş uygulamaların mirasını nasıl yansıttığını ifade eden ve kabul görmüş bir kavram olan 'Ekolojik Bellek'i kullanmıştır. Peyzajın kültürel ve ekolojik anılar ile yani 'Ekolojik Bellek' ile bağlantılandırılmasının; tarihsel bütünlüğü ve sürdürülebilirliği koruyacağını, peyzaj planlaması ve gelecekteki geçim kaynakları için avantaj sağlayacağını savunmuştur (Ekblom vd., 2018)

Malkoç True ve Karadan (2023)'e göre, geçmiş ile bugün arasında ilişki kuran her olgu zamanın yıkıcılığına karşı geçmiş tanıklıkları bizlerle paylaşan mekânsal hafıza pratikleridir. Korunma ve aktarımın uygun şekilde sağlanamadığı durumlarda unutma süreci için uygun zemin hazırlanmış olur. Hafıza mekânları nesiller arası aktarımın sağlanamadığı durumlarda tahrip edilme, yok olma vb. tehlikelere maruz kalmaktadır (Malkoç True & Karadan, 2023).

Geleneksel, kültürel ve sosyal değerlerin doğadan koparılması hem doğanın hem de mirasın korunmasında ciddi sorunlara yol açar. Rotherham (2013)'ın "kültürel kopuş" ile kavramsallaştırdığı bu olgu geleneksel arazi yönetiminin sona ermesini yansıtmaktadır. Bu, yerel temelli bir toplumsal ayrışma ya da mülkiyet ve sömürünün, belirli bir yerellikle geçim bağları olmayan uzak bir paydaşa devredilmesini içerebilir (Rotherham, 2013). Bu sorun, 'biyokültürel hafıza' aracılığı ile aşılabılır. Çünkü, peyzajın geçmişteki durumu hakkında fikir veren özellikler veya tarihsel ilişkilerin günümüze uzantısı 'hafıza' aracılığı ile sağlanır (Toledo & Barrera-Bassols, 2008).

3. KUZEY KAFKASYA BÖLGESİ VE ÇERKES ORMAN BAHÇELERİ

Günümüzde Rusya'nın sınırları içinde kalan ve özerk bir yapıya sahip olan Adigey, Karaçay-Çerkesya, Çeçenistan, Kuzey Osetya, Dağıstan, İnguşetya, Kabardey-Balkar Özerk cumhuriyetleri ile Stavropol ve Krasnodar kraylarını içine alan 'Kuzey Kafkasya Bölgesi', asıl Kafkasya coğrafyasını temsil etmektedir (Akça, 2023). Çerkesler, yani Kuzey Kafkasya halkları, Karadeniz'den Hazar denizine kadar olan Kuzey Kafkasya topraklarında yaşayan halkların ortak adıdır. Kafkasya'da yaşayan Adige ve diğer kabilelerin hepsine birden "Çerkes" adı verilmektedir ve Kuzey Kafkasya halkların tümünü ifade etmektedir. Osmanlı kaynaklarında da Kafkasya'nın kuzeyindeki halkların tümünü ifade etmek için "Çerkes" adı kullanılmıştır. "Çerkes" etnik bir adlandırma olmaktan ziyade kültürel bir tanımlamayı oluşturmaktadır (Korhan, 2018).

M.Ö. 12-11. Yüzyıllarda yaşamış olan "Kuban" ve "Kolkhide" halklarının torunları olduğuna inanılan Çerkesler 18. Yüzyılın sonlarına kadar Kafkasya'da yaşamış ve sürekliliği olan belirgin bir kültür oluşturmayı başarmıştır. Fakat, Rusya 18. Yüzyıldan sonra Kuzey Kafkasya'ya yayılmayı milli bir siyaset haline getirmiştir. Özellikle Kırım'ı Rusya'nın ele geçirmesinden sonra Gürcistan'ı da kendine bağlayan Rusya, Osmanlı Rus Savaşı sonunda imzalanan Edirne Anlaşması'yla Osmanlı'nın bu bölgedeki gücünü kırmış ve Kuzey Kafkasya'yı işgale başlamıştır. Yüzyıllarca anavatanları Kuzey Kafkasya'da yaşayan Çerkes toplumu, Rusya'nın 1864 tarihinden itibaren sürgün etmesiyle dünyanın farklı bölgelerine yayılmıştır (Korhan, 2018).

Kuzey Kafkasya'da Çerkeslerin yaşadığı bölge, ulusal arazi kullanımı gelenekleri üzerine inşa edilmiş 'etno-kültürel' bir alanı kaplamaktadır. Chuntyzheva (2020)'e göre, özel tarıma sahip bu topraklar gelenekler, sosyal kurallar, mitler ve inançlar ile yönetilen bir miras oluşturmuştur. Bu halkın, vatanlarını sayısız bahçeyle süsleme çabaları, insanlığın bir zamanlar yitirdiği cenneti yeryüzüne geri döndürme hayalini yansıtmaktadır (Akça, 2023).

3.1. Çerkes Orman Bahçeleri ve Miras Değerleri

Avrupalı gezginlerin 18. ve 19. yüzyıllardan kalma mektuplarında Çerkes Orman Bahçelerindeki meyve çeşitliliğine, özellikle armut meyvesine dikkat çekilmiştir. Adige halkının bahçecilik mirasını incelemeye uzun yıllarını adayan bitki yetiştirme bilim öncülerinden [Akademisyen Zhukovski](#), başta armut olmak üzere meyve ürünlerinin çoğunluğunun dünyaya bu bölgeden yayıldığını savunmuştur (URL 1).

Çerkes halkının uyguladığı en eski tarım biçimi, derin bilgi gerektiren teras tarımına dayanmıştır. Dağ yamaçlarını erozyondan koruyan yapay ve doğal teraslama sistemlerinin izleri günümüze kadar ulaşmıştır. Bahçelerin çoğu deniz kıyısından yaklaşık 3-5 km uzaklıkta, orta dağ kuşağında yer aldığından, çiçeklenme döneminde deniz sisi ve neminin olası zararları önlenmiştir (Litvinskaya, 2015). Çiftçiler, tahıl ekimi için ormanı tamamen temizlemeyip tarlanın çevresinde bırakmış, böylece, tarlayı güneşten ve rüzgârdan korumuştur. Toprak erozyonunu önlemek, toprağın kaymasını engellemek için bazı büyük ağaçlar tarlada bırakılmıştır. Bu yöntem aynı zamanda üst toprak tabakasının nemli kalması ve ekilen bitkilerin beslenmesini sağlamıştır. Çerkes bahçeleri ile ilgili birçok detay tarihçi Samir Khotko (*C. X. Xomko*) tarafından iki ciltlik "Eski Çerkes Bahçeleri" adlı ders kitabında anlatılmıştır. Bu bilgilere göre, Çerkes toplumunda meyve aşılama hayatın bir parçası gibiydi ve öyle ki yolculuğa çıkan bir kişi bile, yanında çelikler taşıyarak yolculuk sırasında rastladığı yabani ağaçlara aşıları (Khotko, 2009).

Çerkes Orman Bahçeleri Rus döneminden önce, gelişmiş bir orman alanının parçası durumunda ve açık bir yaşama alanını oluşturmuştur. Yaşam, ticaret ve orman alanlarının iç içe olduğu bir yapı hakimdir. Çerkes tarımı, etnik özgünlüğü, kültürü ve ekolojik bütünlüğüyle öne çıkmıştır. Çerkeslerin, meyve

ağacı çeliklerini ormandaki yabani ağaçlara aşılama geleneği, günümüze kadar yaşayabilen uzun ömürlü ve verimli meyve ağaçların oluşmasını sağlamıştır. Yabani armut ağaçlarında, günümüzde pek bilinmeyen 'eyer' aşılama tekniği kullanılmıştır. Çok çeşitli meyve türlerinden oluşan orman bahçeleri özellikle Kara Dağlar'ın güney yamaçlarına özgüdür. Tahıl arazileri; orman ile sınırları belirlenmeden ve fazla çapalama yapılmadan işlenen topraklar olarak kullanılmıştır (Dmitriev, 2017).

Ancak, Kafkasya Rusya tarafından ilhak edildikten sonra, bu antik bahçeler ilgili topluk yönetiminden kopmuş ve bozulma sürecine girmiştir. Bölgeyi ziyaret eden birçok gezgin, bakımsız durumdaki Çerkes bahçeleri ile karşılaşmıştır. [Moskova Arkeoloji Derneği](#) başkanı Kontes [Praskovya Uvarova](#), 1886'daki Kafkasya keşif gezisi sırasında meyve ağaçları ile dolu ve ihmal edilmiş Çerkes bahçelerini görmüş ve gezi notlarına kaydetmiştir (URL1).

3.2.'Çerkes Orman Bahçeleri' İçin Biyokültürel Hafıza ve Koruma Girişimleri

Çerkes Bahçeleri hakkında önemli bilgiler içeren ilk kitap, 1881 yılında yayınlanmış olup, ünlü yazar ve avcı Clive Phillipps-Wolley'a ait 'Sport in the Crimea and Caucasus' dır. Çerkes asıllı bir araştırmacı olan Dr. Karden Murat, bu kitaptan alıntılar yaparak hazırladığı ve 'Cherkessia' dergisinde yayınlanan 'Çerkesler Hakkında 132 Yıllık Tespitler' başlıklı 24 Nisan 2013 tarihli köşe yazısında, bahçe özelliklerini yansıtan çeşitli konulara değinmiştir. Bununla birlikte, Çerkes bahçelerini yaşatmak hususundaki düşüncelerini şu sözlerle ifade etmiştir: *'...kaç Çerkes Köyü'nün nerede bulunduğunu tam olarak bilemiyoruz. Fakat bu Çerkes Köyleri'nin birçoğunun, ormanda yitip gittiğini bilmekteyiz. Biz Çerkesler, atalarımızın izlerini mutlaka sürmek ve eski köylerin yerlerini tespit etmek zorundayız...'* (URL 3).

20. yüzyılın ortalarında, Çerkes meyve mahsullerini koruma ve bilimsel olarak tanımlama konusunda Nuh Ahmedoviç Thagushev önemli çalışmaları olan bir bilim insanıdır. Thagushev, Adige bahçeleri ile ilgili ellinin üzerinde bilimsel yayın bırakmıştır. "Krasnodar Bölgesi'nin Yemişleri" (1952) ve "Adige (Çerkes) Elma ve Armut Çeşitleri" (1948), 'Adige (Çerkes) Bahçeleri" (1956) eserlerinden bazılarıdır. Kitaplarında Adige yumuşak çekirdekli meyvelerinin, çekirdekli meyvelerin, meyvelerin, yemişlerin ve üzümün en yaygın çeşitlerini tanımlayarak; her bir ürünün kıyı şeridindeki oluşumu, gelişimi ve uzun ömürlülükleri veya verimliliklerine dair bilgiler vermiştir. Ayrıca, ıslah çalışmalarının başarılarını gösteren veriler sunmuştur. Rus araştırmacılar da Çerkes bahçecilik kültürünün tüm insanlık için korunmasının ve gelecek nesillere aktarımının önemini vurgulamaktadır (Şeveleva, 2023).

Thagushev ile akademik çalışmalara temel sağlayan bu bilimsel katkılar ölümünden sonra bilim camiasında devam etmiştir.1990'lı yıllarda 'Rusya Federasyonu Adige Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu'nun 1996 yılında kabul ettiği Adige topraklarındaki *"Eski Çerkes bahçeleri" ile yabani meyve ağaçları ve çalılarının genetik fonunun korunması ve kullanılması programının onaylanması hakkında* yasa ile; Moskova Devlet Teknik Üniversitesi bilim insanlarından oluşan bir grup, uluslararası meslektaşları ve bireysel meraklılarla birlikte, Karadeniz kıyıları da dahil olmak üzere Kuzey Kafkasya'daki yaşlı ağaçların yoğun olduğu bölgelere keşif gezileri düzenlemiştir. Girişim grubu, antik bahçeleri öne çıkaracak yeni turistik rotalar oluşturmayı, ayrıca, Gen havuzunu koruyup geleneksel Adige bahçeciliğini canlandırmayı planlamıştır (URL 4)

Almanya'nın eski bir çevre derneği olan NABU (Doğa ve Biyoçeşitlilik Koruma Birliği), antik bahçeleri doğal ve kültürel bir miras olarak kabul etmektedir. Derneğin şubesi olan "NABU-Kavkaz" uzmanları, bu mirası kaybetmemek için, "Çerkes Bahçeleri – Kafkasya'nın Kültürel Mirası" ekolojik ve eğitim projesinin yardımıyla gönüllüleri ve bilim adamlarını araştırma ve çalışmalara çekmektedir. Derneğin "Meyve Bahçeleri: Kafkasya'nın Kültürel Mirası" projesi meyve bahçelerini korumak için çalışan gönüllü grupları desteklemiştir. Almanya'daki gönüllü koruma gruplarıyla eğitim ve bilgi paylaşımı sağlayarak, meyve yetiştirme atölyeleri ve dikim seansları gibi kadim bahçecilik geleneğini yeniden

canlandırmak için önlemler almaktadır. Proje kapsamında, Adıge ve Berlin'de iki kültürel etkinlik ve köy festivalleri de düzenlenmiştir. NABU, kalan meyve bahçelerini korumayı ve Çerkes meyvecilik geleneğinin yeniden canlandırılmasını amaçlayan projeyi tamamladı (URL 5).

Bölgedeki bazı köyler adlarını meyvelerden almıştır. Bu köylerden elma meyvesi anlamındaki Mezmay köyü, Kurdzhips Nehri vadisinde, Mezmay Nehri'nin birleştiği dağlarla çevrili bir noktada kurulmuş bir köydür. Köy evleri, yüksek dağ sıraları ve ormanlarla çevrili vadi boyunca pitoresk bir şekilde konumlanmıştır. Bu köy, Rus-Türk birliklerine karşı savaşan Çerkeslerin son kalesi olarak hizmet vermiş otantik bir köydür. Mezmay turizm ve festival köyüdür. Yakınlarında, Nikolai Isichenko Mağarası, yeraltı göletleri şelaleler, porsuk-şimşir korulukları 2000 yıldan eski ağaçlar bulunmaktadır (Kudayeva, 2023).

Adıge Kırmızı Kitabı editörü ve Bitki Endüstrisi Enstitüsü'nde akademisyen olan [Maksim Şapovalov](#), 2020 Aralık ayı itibarıyla, "Adıge'de Çerkes Armut Gen Havuzunun İncelenmesi ve Korunması" projesi ile; [ağaçların](#) korunması için bölgede keşif gezileri yürütmekte, ağaçların korunmasını sağlamak için kanun yapılması konusunda kurumlar ile görüşmeler yapmaktadır. Khamyshki köyü keşif gezisinde bazı önemli konular gözlemlemiştir. Khamyshki ve Dakhovskaya civarında, yaşları 200 ila 450 arasında değişen düzinelerce antik aşılı armut ağacı bulunmuş ancak koruma altına alınmamıştır. Bahçe sahipleri bu antik ağaçlara istediği gibi davranmakta özgürdür ve ağaçları bu durumdan koruyan bir yasa yoktur. Khamyshki köyünün bulunduğu yerde, yapılan bir ev inşaatı ile asırlık ağaçlar kesilmiş, geriye sadece devasa kütükler kalmıştır. "Adıge'de Çerkes Armudu Gen Havuzunun İncelenmesi ve Korunması" projesinin yazarı olan akademisyen Maksim Şapovalov'a göre, kesilen elma ve armut ağaçları 200 yaşın üzerindedir. Bu eşsiz, uzun ömürlü ağaçlar anıt statüsünde olmadıkları için yok edilmektedir (URL 6)

Son zamanlarda bilim insanları Çerkes armudu fenomenine büyük ilgi göstermektedir. Adıge'de 2010'lı yıllardan itibaren festivaller ve konferanslar düzenlenmektedir. Rusya Coğrafya Derneği şubesi, VIR istasyonu ve Adıge Maykop Devlet Üniversitesi tarafından yapılan projeler kapsamında; Çerkes armudunun uzun ömürlülüğü araştırılmaktadır. Ekolojistlere göre; yabani elmalar üzerine yapılan aşı ile uzun ömürlü dayanıklı armut meyveleri elde edilmiştir. Bu projeler kapsamında; genom koleksiyonları kurulması, Çerkes bahçeleri için turistik rotalar oluşturulması, meyvelerden oluşan eko parklar yapılması önerilmiştir; ayrıca, Kafkasya'nın kadim halklarının kültürel mirasını temsil eden eşsiz megalitik anıtlardan oluşan Kozhzhokh Dolmenleri Arkeoloji Parkı'nın doğal bir ortamda turistlerin erişimine açılması önerilmiştir. Bu girişimler halka yayılarak genişlemektedir: Khamyshki köyü sakinlerinden İlyas Farkhatov, Adıge'de bulunan bir evini bilimsel ve eğitimsel faaliyetlerde kullanılmak üzere 'Antik Çerkes Armudu Müzesi' ne bağışlamıştır (Kudayeva, 2023).

Adıgey Devlet Başkanı Murat Kumpilov, Çerkes bahçelerine yönelik girişimleri desteklemektedir ve 2022 yılında bazı hedefler belirlemiştir. Bu hedeflerden bazıları; ağaçların envanterinin oluşturulması, bahçelerde temizlik yapılması, hibe destekleri, kayıp bahçelerin aranıp tespit edilmesi gibi konuları kapsamaktadır (URL 7). Kayıp bahçeleri arama çalışmaları devam etmektedir ve 2025 yılında Soçi yakınlarında Aigba Köyü civarında bir kayıp Çerkes Orman Bahçesi daha keşfedilmiştir (URL 8).

4. BULGULAR

Çerkes Orman Bahçelerinde geleneksel, kültürel ve sosyal değerlerin doğadan koparılması hem doğanın hem de mirasın korunmasında ciddi bir sorun oluşturmuştur. Buna rağmen bahçelerde günümüze kadar ulaşan kalıntıların varlığı, bu kadim bahçelerin yeniden canlandırılması için umut vericidir. Araştırma bulguları Çerkes Orman Bahçeleri'ne yönelik hem Çerkes halklarından hem de diğer halklardan ilgi ve taleplerin giderek arttığını göstermektedir. Orman içerisinde kaybolup giden bahçelerin aranması, bahçelerle ilgili bilgiler içeren kaynaklara ulaşılma çabası bu anlamda atılan önemli adımlardandır. Çerkes Orman Bahçeleri Adilge halkları, ulusal, uluslararası alandan ve

akademik, sivil topluluklar tarafından benimsenmekte ve bu konuda biyokültürel bir hafıza oluşturularak, güçlendirilmektedir. Araştırmamız bu bağlamda; bilimsel keşif gezileri, ekopark-gen koleksiyon-müze projeleri, festivaller, bilimsel kongreler (Şeveleva, 2023), bölgede köylere meyve (Mezmay Köyü) isimleri verilmesi, turistik rotalar oluşturulması (Kudayeva, 2023) gibi girişimlerde bulunulduğunu ortaya koymuştur. Bu ve benzeri girişimler antik meyve bahçelerini kurtarma çabaları olup, biyokültürel hafızanın güçlenmesi için önemlidir.

5. SONUÇ VE TARTIŞMA

Çerkes Orman Bahçeleri, Kuzeybatı Kafkasya'nın eteklerinde ve kıyı bölgelerinde ormanlık alanlarda, Çerkes halkının geleneksel bilgi ve uygulamalarına dayalı olarak oluşturduğu meyve bahçeleridir. Osmanlı Rus Savaşı ile Çerkes halkının zorunlu göçlerinden sonra, bazı bahçeler yok edilmiş bazıları da zarar görmüştür. Ancak buna rağmen, bu özel bahçelerde korunması gerekli olan biyokültürel miras kalıntıları hâlâ mevcuttur. Çerkes (Adıge) kültürünün izlerini taşıyan bu kadim bahçeler, doğal, kültürel ve tarihi miras değerlerine sahiptir. Yabani meyve ağaçlarına uygulanan aşılama teknikleri ile, günümüze kadar ulaşan uzun ömürlü, verimliliği bol, yerel iklim koşullarına uyumlu çeşitler üretilmiştir. Bu antik bahçeler yalnızca Çerkes halkı için değil tüm insanlık için biyokültürel miras değerleri olan peyzaj örnekleridir.

Çerkes Orman Bahçeleri'nde geleneksel, kültürel ve sosyal değerlerin doğadan koparılması hem doğanın hem de mirasın korunmasında ciddi bir sorun oluşturmuştur. Bahçeleri yeniden canlandırmak ve korumak için mevcut kalıntı materyallerini ve kaynakları incelemek önemlidir. Bu kadim bahçeleri oluşturan tekniklere dair yazılı kaynakların yetersizliğine rağmen gerek seyyahların gözlemlerine dayalı kayıtlar gerek geçmişten gelen anlatılar konunun anlaşılmasına aracılık etmektedir.

Peyzajların tarihsel bağlantılarının anlaşılması, biyokültürel hafızanın oluşturulması veya kuvvetlendirilmesine katkı sağlayarak sürdürülebilir şekilde yönetilmelerini destekleyecektir. Biyokültürel hafıza, peyzaj uygulamalarını yeniden inşa etme potansiyeline sahiptir. Çalışma örneği bağlamında ele alırsak Çerkes Orman Bahçeleri'ni anlamaya ve anlatmaya dönük girişimler, biyokültürel hafızayı güçlendirerek, miras özelliklerinin açığa çıkmasını sağlayacak ve bu bahçeleri yeniden canlandırılmaya müsait hale getirecektir. Araştırma kapsamında ulaşılan bulgulardan; etnografik festivaller, gen koleksiyonları, müze kurulması, eko park projeleri, bilimsel kongreler, yerel tarihli ilgili kitaplara ulaşmak, bölgedeki bazı köylere meyve isimleri verilmesi gibi bazı girişimler antik meyve bahçelerini kurtarma çabaları olup biyokültürel hafıza oluşturur ve güçlendirir. Bununla birlikte bu girişimlerin devamlılığı ve bütünlük oluşturması gerekmektedir. Örneğin antik ağaçların kesilmesini yasaklayan kanunlara da ihtiyaç vardır. Kanunların yaptırım gücü ve bütüncül koruma yaklaşımları, çabaları daha etkin ve anlamlı kılacaktır.

Biyokültürel mirasların korunması kapsamında, geçmiş bilgilerin günümüze taşınması önemlidir. Ancak, bilgilerin aktarımı sırasında değişim olgusu atlanmamalıdır. Örneğin günümüze taşınmayan ama geçmişte varlığı muhtemel olan bilgilerin açıklığa kavuşması kıymetlidir. Aksi takdirde bu bilgiler ve bunları ortaya çıkaran kültürel pratikler de unutulacaktır. Başka bir ifade ile, biyokültürel hafıza kesintiye uğrayacaktır.

Kültürel peyzajların yeniden canlandırılması ve korunması bağlamında 'biyokültürel hafıza'nın rolünü değerlendiren bu çalışma; yeniden canlandırma sürecinde kollektif ve kültürel bir hafızanın önemini ve gerekliliğini vurgulamaktadır. Sonuç olarak biyokültürel hafıza geleneksel bilgilerin açığa çıkarılmasının ve nesilden nesile aktarımının bir aracıdır ve kültürel peyzajların yeniden canlandırılarak korunması için temel oluşturur.

KAYNAKLAR

- Akça, S. (2023). Geleneksel kültürün doğal miras alanlarının korunması ve sürdürülebilirliği üzerindeki etkisi: Çerkes kültürü örneği. *Kültür Araştırmaları Dergisi*, 16, 258–268. <https://doi.org/10.46250/kulturder.1202404>
- Aksoy, A. (2024). Marmara Denizi için biyo-kültürel çeşitlilik yaklaşımı. T.C. Marmara Bölgesi Kalkınma Ajansı. <https://www.marmara.gov.tr/tr/marmara-denizi-icin-biyo-kulturel-cesitlilik-yaklasimi>
- Beinart, W. (2014). Plant transfers, bio-invasions and biocultural diversity: Perspectives from Africa. Paper for the Conference on 'Unruly Environments: Ecologies of Agency in the Global Era', Nehru Memorial Museum and Library, 13–14 February 2014. Nehru Memorial Museum and Library Occasional Paper, Perspectives in Indian Development, New Series, 42, New Delhi.
- Bridgewater, P., & Rotherham, I. D. (2019). A critical perspective on the concept of biocultural diversity and its emerging role in nature and heritage conservation. <https://doi.org/10.1002/pan3.10040>
- Carey, J. (2023). Unearthing the origins of agriculture. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, 120(15), E2304407120. <https://doi.org/10.1073/pnas.2304407120>
- Dmitriev, V. A. (2017). Orman, kültür oluşturan bir faktör olarak (Batı Adıge kültürüne ait materyallere dayanarak). *Kavkazology Elektronik Dergi*, 1, 108–121. <https://doi.org/10.31143/2542-212X-2017-1-108-121>
- Ekblom, A., Shoemaker, A., Gillson, L., Lane, P., & Lindholm, K.-J. (2019). Conservation through biocultural heritage—Examples from Sub-Saharan Africa. *Land*, 8(1), 5. <https://doi.org/10.3390/land8010005>
- Eriksson, O. (2018). What is biological cultural heritage and why should we care about it? An example from Swedish rural landscapes and forests. *Nature Conservation*, 28, 1–32. <https://doi.org/10.3897/natureconservation.28.25067>
- Franco, F. M. (2022). Ecocultural or biocultural? Towards appropriate terminologies in biocultural diversity. *Biology*, 11(2), 207. <https://doi.org/10.3390/biology11020207>
- Hong, S.-K., Bogaert, J., & Min, Q. (2014). *Biocultural landscapes*. Springer. <https://doi.org/10.1007/978-94-017-8941-7>
- Khotko, S. Kh. (2005). Eski Çerkes bahçeleri: Rus kaynaklarından görüldüğü gibi Kuzeybatı Kafkasya'nın manzarası ve tarımı, 1864–1914 (Cilt 2). Moskova: Olma-Press. https://rusneb.ru/catalog/000199_000009_005528386/
- Khotko, S. Kh. (2009). История Адыгов [Çerkeslerin tarihi]. <https://aheku.net/articles/russian/istoriya-adyigov/1593>
- Korhan, T. (2018). Kafkasya'dan Anadolu'ya benzerlikleri ve farklarıyla bir kültür sembolü olarak Çerkes evleri. *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(12), 28–39.
- Kudayeva, N. (2023, May 16). Vtoraya zhizn Cherkesskih sadov. Sovetskaya Adygeya. <https://sovetskaya-adygeya.ru/2023/05/16/vtoraya-zhizn-cherkesskih-sadov/>
- Litvinskaya, S. A. (2015). Circassian culture—Ecological and economic phenomenon in the history of the peoples of Russia. *South of Russia: Ecology, Development*, 10(3), 70–84. <https://doi.org/10.18470/1992-1098-2015-3-70-84>
- Lindholm, K.-J., & Ekblom, A. (2019). A framework for exploring and managing biocultural heritage. *Anthropocene*.

- <https://doi.org/10.1016/j.ancene.2019.100195>
- Mafi, L. (2014). Biocultural diversity toolkit, volume 1: Introduction to biocultural diversity. Terralingua.
- Malkoç, T. E., & Karadan, D. (2023). Hafıza mekânı olarak kültürel miras alanları.
- Parrotta, J. A., & Agnoletti, M. (2007). Traditional forest knowledge: Challenges and opportunities. *Forest Ecology and Management*, 249(1–4), 1–4.
<https://doi.org/10.1016/j.foreco.2007.05.022>
- Pretty, J. (2009). The intersections of biological diversity and cultural diversity: Towards integration. *Conservation and Society*, 7, 100–112.
- Rotherham, I. (2013). Cultural severance and the environment: The ending of traditional and customary practice on commons and landscapes managed in common. Springer.
<https://doi.org/10.1007/978-94-007-6159-9>
- Şeveleva, G. (2023, Ağustos 13). Плоды истории: Памяти исследователя черкесских садов Нуха Тагушева. Sovetskaya Adygeya.
<https://sovetskaya-adygeya.ru/2023/08/13/plody-istorii-pamyati-issledovatelya-cherkesskih-sadov-nuha-thagusheva/>
- Toledo, V. M., & Barrera-Bassols, N. (2008). La memoria biocultural: La importancia ecológica de las sabidurías tradicionales.
- Ulman, A., Zengin, M., Demirel, N., & Pauly, D. (2020). The lost fish of Turkey: A recent history of disappeared species and commercial fishery extinctions for the Turkish Marmara and Black Seas. *Frontiers in Marine Science*, 7.
- URL1: InfoCherkessia.com. (2025). [Çerkes bahçeleri ve Çerkeslerde bahçecilik]. InfoCherkessia.com.
<https://www.infocherkessia.com/tr/haberler/cerkesya-arastirmalari-merkezi-cam/cherkes-bahceleri-cherkeslerde-bahcecilik>
- URL2: Cherkessia.net. (2025). [Cherkessia makalesi]. Cherkessia.net.
https://www.cherkessia.net/author_article_detail.php?article_id=3706
- URL3: NABU.de. (2025). [Circassian orchards]. NABU.de.
<https://en.nabu.de/topics/education/circassian-orchards.html>
- URL4: NABU.de. (2025). [Circassian orchards]. NABU.de.
<https://en.nabu.de/topics/education/circassian-orchards.html>
- URL5: Adigea.Aif.ru. (2025). [O Cherkesskih sadah]. Adigea.Aif.ru.
https://adigea.aif.ru/society/details/svyashchennye_roshchi_drevnih_maksim_shapovalov_-_o_cherkesskih_sadah?from_inject=1
- URL6: Adigea.Aif.ru. (2025). [Chjerkjesskiye sady]. Adigea.Aif.ru.
https://adigea.aif.ru/tag/chjerkjesskiye_sady
- URL7: Adigea.Aif.ru. (2025). [Podderzhal iniciativy po sohraneniyu drevnih Cherkesskih sadov]. Adigea.Aif.ru.
https://adigea.aif.ru/society/details/glava_adygei_podderzhal_iniciativy_po_sohraneniyu_drevnih_cherkesskih_sadov